

Propagowanie zasad liberalizmu gospodarczego jako misja Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie¹

Szkoła krakowska a Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie

W literaturze poświęconej historii myśli ekonomicznej utrwała się pojęcie „szkoła krakowska”, używane w odniesieniu do liberalnych ekonomistów okresu międzywojennego, którzy byli związani z krakowskim ośrodkiem naukowym oraz Towarzystwem Ekonomicznym w Krakowie² założonym na początku 1921 r. Nazwa „szkoła krakowska” powstała zaledwie dwa lata później. Początkowo była używana przez przeciwników programu stabilizacji pieniądza w czasie hiperinflacji przy wsparciu finansowym z zagranicy w odniesieniu do autorów tego planu - członków Towarzystwa³. Prawdopodobnie określenia szkoła krakowska po raz pierwszy użył A. Prus w artykule „Dochody i wydatki w Rzeczypospolitej w świetle analizy złotowej”, opublikowanym w 1923 r. w warszawskim miesięczniku polityczno-gospodarczym „Drogi Polski”. Stosunkowo szybko określenie to weszło do powszechnego użytku (choć w użyciu pojawiała się także nazwa „szkoła Adama Krzyżanowskiego”⁴). Z czasem nazwa „szkoła krakowska” została trwale przypisana do TE i do działalności Towarzystwa na rzecz wprowadzenia zasad liberalizmu gospodarczego; W sprawozdaniu Towarzystwa Ekonomicznego z 1926 roku można przeczytać: „działalność Towarzystwa silnie zaważyła na kształtowaniu się światopoglądu gospodarczego w Polsce, a jednolitość jego programu zjednała Towarzystwu nazwę „Szkoły krakowskiej” [Dziesięciolecie... 1931, s. 29].

¹ Opracowanie finansowane ze środków na naukę w latach 2006-2007 jako część projektu badawczego.

² Por. [Lityńska 1996], [Grzybek 2005], [Stankiewicz 2007].

³ W historii myśli ekonomicznej często zdarzało się, że nazwy nowym nurtom nadawali ich krytycy, np. określenie ekonomia klasyczna wymyślił Karol Marks. Podobnie było w przypadku ekonomii neoklasycznej – to pojęcie stworzył Thorstein Bunde Veblen, by poddać ten nurt krytyce [Por. Colander 2002, s. 130-131]. Termin „szkoła austriacka” wymyślili przedstawiciele niemieckiej szkoły historycznej, aby odróżnić siebie od ekonomistów z Wiednia (z którymi się nie zgadzali i z którymi prowadzili spory metodologiczne).

⁴ „Szkoła Adama Krzyżanowskiego” miała obejmować byłych studentów Krzyżanowskiego, którzy przejęli jego poglądy dotyczące zasad polityki skarbowej i pieniężnej [Zbyszewski 1973, s. 103].

Cele statutowe Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie i ich realizacja

Wśród założycieli Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie byli krakowscy przedstawiciele świata nauki i praktyki gospodarczej. Ich intencją było utworzenie stowarzyszenia, które pozwoliłoby jego członkom współuczestniczyć w dziele budowania fundamentów gospodarczych niepodległej Polski⁵. Wizja Towarzystwa dotycząca systemu gospodarczego opierała się na liberalnych podstawach, w tym przede wszystkim na zasadzie wolności gospodarczej.

1 marca 1921 roku odbyło się pierwsze Walne Zgromadzenie TE, podczas którego uchwalono statut i wybrano Zarząd. Statut określał między innymi cele Towarzystwa oraz środki do ich osiągnięcia. Cele zostały określone w czterech: „popieranie dążeń do powiększenia wytwórczości narodu na zasadzie wolności gospodarczej”, „pielęgnowanie nauki gospodarstwa we wszystkich jej gałęziach i rozpatrywanie zjawisk aktualnych życia ekonomicznego”, „ocena projektów ustawodawczych, ustaw i rozporządzeń, dotyczących wszelkich dziedzin gospodarstwa społecznego” oraz „popularyzacja wiadomości ekonomicznych w społeczeństwie”. Oznacza to, że członkowie Towarzystwa mieli wspierać inicjatywy gospodarcze oparte na zasadach liberalizmu, dążyć do rozwoju nauk ekonomicznych oraz analizować bieżące problemy gospodarcze. Ponadto ich działania miały być ukierunkowane na edukację ekonomiczną społeczeństwa oraz dokonywanie ocen (zarówno na etapie projektowania, jak i wdrażania), nowych instytucji prawnych dotyczących gospodarki. Tak szeroko zakreślone cele Towarzystwa wymagały określenia formy, w jakiej mają być one realizowane. Zgodnie ze statutem Towarzystwa jego działalność miała polegać na organizowaniu „odczytów, pogadanek i zebrań” oraz „zjazdów fachowych”, prowadzeniu działalności wydawniczej obejmującej „wydawnictwa własne, publikacje i czasopisma”, dotowaniu „prac i wydawnictw ekonomicznych” oraz „utrzymywaniu bibliotek i czytelni”. Ponadto w zakres działań podejmowanych przez Towarzystwo miało wchodzić „przedkładanie władzom i ciałom reprezentacyjnym opinii, memoriałów i wniosków” a także „popieranie wszelkich usiłowań w kierunku szybkiej regeneracji gospodarstwa”.

⁵ W otwartym liście wystosowanym przez założycieli Towarzystwa do mieszkańców Krakowa w dniu 15 lutego 1921 roku można przeczytać: „rozwiniecie życia gospodarczego w naszym państwie napotyka na trudności, na które natrafia każda praca rozpoczynająca się od podstaw (...). Aby te trudności pokonać, muszą wszyscy obywatele wedle sił i zdolności współdziałać w rozwiązywaniu nasuwających się codziennie problemów i w budowaniu fundamentów na przyszłość” [Lityńska 1993, s. 19].

Określone w statucie założenia dotyczące działalności Towarzystwa były przez kolejne lata konsekwentnie realizowane. W pierwszych dziesięciu latach istnienia Towarzystwo zorganizowało około 100 odczytów poświęconych zagadnieniom teorii i polityki gospodarczej, które następnie były publikowane na łamach „Czasu” i „Dodatku Ekonomicznego” do „Czasu” [Lityńska 1993, s. 22]. Przez cały okres działalności Towarzystwa publikowano wydawnictwa zwarte; w 1939 roku ich liczba doszła do 103. Były wśród nich zarówno książki napisane przez członków Towarzystwa, publikacje przedstawicieli innych ośrodków naukowych oraz tłumaczenia publikacji ekonomistów zagranicznych. Tematyka poruszana w tych wydawnictwach była związana z szeroko pojętą gospodarką: obejmowała zarówno rozprawy teoretyczne, jak i rozważania dotyczące bieżących problemów gospodarczych. Podejmowana problematyka wychodziła również poza ekonomię (prawo, finanse, historia). Ponadto Towarzystwo prowadziło badania ankietowe (m.in. ankietę na temat oszczędności budżetowych i polityki fiskalnej państwa (1921)), oraz ankiety poświęcone Naczelnej Izbie Gospodarczej (1922) i reformie administracji publicznej (1923). W 1926 roku została przeprowadzona ankietę na temat reformy rolnej [Lityńska 1993, s. 26, 30]. Wyniki przeprowadzonych badań było podawane do wiadomości opinii publicznej za pośrednictwem „Dodatku Ekonomicznego” do „Czasu”, „Ekonomisty” oraz „Czasopisma prawniczego i ekonomicznego”. Działalność doradcza dla władzy wykonawczej i ustawodawczej była realizowana między innymi poprzez przedkładanie odpowiednim organom państwowym opracowanych przez członków Towarzystwa memoriałów. Wśród nich najważniejsze to: *Memoriał w sprawie położenia finansowego* (1923), *Projekt naprawy finansowej i gospodarczej* (1932), *Memoriał w sprawie działalności przedsiębiorstw państwowych* (1936) oraz powstały w sierpniu 1939 roku *Memoriał Prezydium Towarzystwa Ekonomicznego i Krakowie w sprawie potrzeby zmiany Statutu Banku Polskiego*. Pierwsze i trzecie spośród tych opracowania - zbiór wskazówek dotyczących polityki gospodarczej państwa - zostały opublikowane jako samodzielne wydawnictwa, *Projekt...* wszedł w skład książki Krzyżanowskiego *Dolar i złoty oraz inne pisma pomniejszych i przemówienia 1931-1935*, opublikowanej dopiero w 1936 roku (po zakończeniu kryzysu), natomiast ostatni memoriał, ze względu na wybuch II wojny światowej nigdy nie został opublikowany⁶. W pierwszych latach działalności Towarzystwo było szczególnie mocno zaangażowane w prace nad stworzeniem ładu prawnego II Rzeczypospolitej. W ramach Towarzystwa powoływano komisje, których zadaniem było opracowywanie projektów aktów normatywnych. Wśród nich

⁶ Jego odpisy przesłano jedynie ministrom zajmującym się sprawami gospodarczymi [Lityńska 1993, s. 33].

były: *Projekt ustawy o prawie budżetowym, Projekt ustawy o Radzie Naprawy Skarbu oraz Projekt ustawy o pełnomocnictwach dla rządu* [Lityńska 1993, s. 27-28].

Misja Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie

Zakreślone powyżej cele i formy działalności TE stanowiły odzwierciedlenie dążenia jego członków do stopniowej liberalizacji systemu społeczno gospodarczego. Krakowscy ekonomiści okresu międzywojennego poprzez fakt, że brali aktywny udział w publicznej wymianie poglądów dotyczących bieżących problemów gospodarki, mieli realną możliwość oddziaływania na opinię społeczną. Byli przekonani o tym, że liberalizm gospodarczy generuje dobrobyt, a przyjęcie liberalizmu, jako nadrzędnej zasady dla gospodarki, jest możliwe po wcześniejszym przekonaniu społeczeństwa do tej idei. Przedstawiciele szkoły krakowskiej współdziałali na rzecz rozwoju gospodarczego Polski poprzez kształtowanie świadomości ekonomicznej społeczeństwa. Ich poglądy były zakotwiczone w brytyjskiej tradycji liberalnej, w której dowodzono, że nie można świadomie, na podstawie planu wprowadzić określonego systemu społeczno-gospodarczego, ponieważ kształtuje się on samoistnie w drodze ewolucji i wynika ze światopoglądu całego społeczeństwa. Oznacza to, że dla realizacji zasad liberalizmu w życiu gospodarczym oprócz odpowiednich instytucji prawnych, które sankcjonują zasady wolności i własności prywatnej, niezbędne jest kształtowanie liberalnej postawy społeczeństwa. Jest to koncepcja, którą można odnaleźć w publikacjach trzech członków Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie, uznanych za czołowych przedstawicieli szkoły krakowskiej: Adama Krzyżanowskiego, Ferdynanda Zweiga i Adama Heydla. Ten ostatni drogę do liberalizmu gospodarczego scharakteryzował następującymi słowami: „z jednej strony mamy rewolucję, (...) po drugiej stronie ewolucję ustroju. (...) Z tych dwóch dróg, na które może wkroczyć nasze życie gospodarcze, łatwiejszą i krótszą wydaje się pierwsza. Ale to jest droga upadku. Druga może się stać drogą do odrodzenia cywilizacji materialnej. Nie można ukrywać, że jest trudna i długa” [Heydel 1926, s. 266]⁷. Pierwszym krokiem w kierunku gospodarki opartej na liberalnych fundamentach miałyby być przygotowanie mentalne społeczeństw, dopiero wówczas, jak pisał Heydel [1932, s. 4] „pełny liberalizm będzie miał podstawy, by mógł się zakorzenić, by mógł w całej pełni wejść w życie”. Nieco więcej o metodach „mentalnego przygotowania” społeczeństwa pisał Krzyżanowski, dlatego też historycy myśli ekonomicznej częściej zaznaczali zaangażowanie Krzyżanowskiego niż Zweiga i Heydla w popularyzację zasad liberalizmu

⁷ Por. [Krzyżanowski 1931, s. 283].

gospodarczego. Grzybek [2005, s. 183] zauważył, że Krzyżanowski „chciał edukować społeczeństwo, propagować podstawy cywilizacji liberalnej, które uznawał za fundament liberalizmu politycznego”. Wiedza ekonomiczna, jak dowodził Krzyżanowski, jest potrzebna każdemu obywatelowi państwa, a udział w wyborach i wyrażane w ten sposób poparcie dla programów politycznych i ekonomicznych byłyby efektywniejsze, gdyby wyborca mógł dokonać oceny na podstawie posiadanej wiedzy z zakresu ekonomii. Znajomość ekonomii jest również przydatna poszczególnym podmiotom gospodarczym w ich działalności zarobkowej głównie dlatego, że pozwala lepiej zrozumieć złożone zjawiska gospodarcze. Szczególnie przydatna członkom społeczeństwa jest zdaniem Krzyżanowskiego nie tyle znajomość teorii, co polityki ekonomicznej⁸. Dowodził on, że ludzie powinni zdawać sobie sprawę z faktu, że ich dobrobyt zależy nie tylko od ich własnej pracowitości, indywidualnych uzdolnień czy wiedzy zawodowej, ale również od „ustroju i działalności publicznej, od dobroci i taniaści dróg, od jakości systemu pieniężno-kredytowego, od wysokości stawek celnych, słowem od polityki ekonomicznej” [Krzyżanowski 1920, s. 123]. Uznał, że znajomość ekonomii jest niezbędna przede wszystkim „członkom, a zwłaszcza kierownikom, względnie urzędnikom towarzystw rolniczych, izb handlowo-przemysłowych, związków robotniczych”, ponieważ osoby z tej grupy częściej niż inne grupy zawodowe wywierają wpływ na politykę ekonomiczną, np. finansując z własnych pieniędzy działalność związków zawodowych i stanowych.

Szkoła krakowska, manifestując stanowisko, wyrażone w statucie Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie, że wszystkie warstwy społeczeństwa powinny podjąć solidarny wysiłek na rzecz rozwoju gospodarczego, wpisała się w ruch pozytywistyczny, który na ziemiach polskich był szczególnie nasilony w XIX w. U podstaw ich postulatów dotyczących podniesienia kultury, oświaty i szkolnictwa leżała idea pracy organicznej, związanej z przekonaniem, iż społeczeństwo jest swego rodzaju organizmem, który może funkcjonować sprawnie tylko wtedy, gdy zdrowe i silne są jego poszczególne organy. Krzyżanowski podkreślał, że niezwykle istotnym czynnikiem wzrostu gospodarczego jest kapitał ludzki. Wskazywał, że decydującą rolę odgrywa nie przyrost ludności, ale jej jakość⁹. O „jakości” kapitału ludzkiego świadczy nie tylko poziom wykształcenia, ale również, a może przede wszystkim, moralności społeczeństwa. W jego ujęciu pojęcie moralności określa takie cechy

⁸ Może to być przyczyną faktu, że w publicystyce ekonomicznej prawie w ogóle nie odwołuje się on do teorii ekonomii.

⁹ W jego ujęciu to „uzdolnienia ludzkie są źródłem bogactwa” [Krzyżanowski 1938, s. 17]. Takie stwierdzenie było również bliskie Heydłowi [1929, s. 5].

jak praworządność, odpowiedzialność¹⁰ oraz poziom kultury. Krakowscy ekonomiści dostrzegali istnienie ścisłej współzależności nie tylko między rozwojem gospodarczym i poziomem oświaty, ale również zauważali wzajemne oddziaływanie poziomu etycznego społeczeństwa i poziomu jego zamożności. Krzyżanowski [1925, s. 228] dowodził, że „pauperyzacja ekonomiczna jest zarazem zubożeniem moralnym”. Heydel raczej takich uogólnień nie robił; jego wnioski dotyczące współzależności poziomu etycznego i wzrostu gospodarczego nie przybierają formy generalizacji. Zwracał jedynie uwagę na fakt, że „zależnie od warunków, znaczenie bogactwa dla rozwoju społeczeństwa i potęgi państwa może być większe lub mniejsze. Są społeczeństwa, dla których szybkość przyrostu bogactwa jest rzeczą drugorzędną. I są takie, dla których ten problem wysuwa się na pierwsze miejsce” [Heydel 1932, s. 74]. Dużo zależy od poziomu zamożności społeczeństwa i od przyrostu naturalnego, np. im zamożniejsze społeczeństwo tym więcej może przekazywać na sferę obronności czy kultury. W ślad za Krzyżanowskim (któremu bliski był maltuzjanizm) powtarzał, że społeczeństwo charakteryzujące się wysokim przyrostem naturalnym, aby nie ulec pauperyzacji musi kapitalizować rocznie minimum tyle, ile wynosi stopa przyrostu ludności¹¹.

Celem edukacji ekonomicznej i kształtowania opinii publicznej było nie tylko przekonanie społeczeństwa do idei liberalizmu gospodarczego. Krakowscy ekonomiści starali się w ten sposób wpłynąć na politykę gospodarczą, co Zweig [1938, s. 213] uzasadniał słowami: „praca nad podnoszeniem i ugruntowaniem wiedzy i kultury gospodarczej społeczeństwa jest jednym z najważniejszych zadań państwowych, bo jedynie ta praca może uchronić społeczeństwo i państwo od tego, by do steru spraw państwowych dostawali się ludzie nie orientujący się nawet w abecadle prawd ekonomicznych”. Krzyżanowski politykę rządów II Rzeczypospolitej zwykle nazywał antyliberalną. Jednak nie widział w tym złej woli rządzących. Dowodził, że politykę gospodarczą w znacznej mierze kształtuje opinia publiczna poprzez mechanizmy demokratycznych instytucji¹². Innymi słowy, jedną z możliwych dróg zmiany polityki gospodarczej na liberalną jest zmiana opinii publicznej.

W ujęciu przedstawicieli szkoły krakowskiej istotnym czynnikiem, który stanowi przeszkodę w realizacji zasad liberalizmu w życiu gospodarczym, jest istnienie stereotypów dotyczących różnych sfer działalności gospodarczej. Są one bardzo często oparte na niepełnej

¹⁰ Zgodnie z ujęciem Kwaśnickiego [2000, s. 7] odpowiedzialność rozumiana jako chęć podjęcia ryzyka oraz zaakceptowania porażki jako elementu życia jest jednym z fundamentów liberalizmu.

¹¹ Por. [Krzyżanowski 1923], [Krzyżanowski 1924].

¹² „W obronie polityki rządu można powiedzieć chyba tylko jedno. Jest zgodna z wolą Sejmu. Jest wyrazem przeważającej w społeczeństwie opinii publicznej” [Krzyżanowski 1925, s. 243].

lub fałszywej wiedzy o świecie. Kształtowanie opinii publicznej to kwestia szalenie delikatna i złożona, gdyż teksty o tematyce społeczno ekonomicznej zazwyczaj pozwalają na dość dużą swobodę w interpretacji. Zatem artykuły adresowane do szerokiej publiczności musiały wyjaśniać zagadnienia gospodarcze praktycznie od podstaw, tak aby były dobrze zrozumiane i za pomocą właściwie dobranej argumentacji powodowały przejęcie przez czytelnika punktu widzenia autora. Analiza rozważań krakowskich ekonomistów zawartych w ich publikacjach pozwala dostrzec ich silne przekonanie o tym, że za pomocą szerokiej akcji edukacyjnej (prowadzonej np. w gazetach codziennych, czasopismach naukowych, podczas odczytów Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie) możliwa jest zmiana opinii publicznej w kwestii stosowania zasad liberalizmu gospodarczego. Krakowscy ekonomiści dowodzili, że również bieżąca praktyka gospodarcza przyczynia się do zmiany świadomości społecznej, weryfikując błędne poglądy. Odnosząc się do tej kwestii Krzyżanowski napisał: „przesilenie walutowe uprzytomniło niezbitcie społeczeństwu, że zawiódł optymizm dziecinny, a nie męski, bo pozbawiony poczucia rzeczywistości, wystarczającej dozy rozumu i umiarkowania. Żywię niezłomną nadzieję, że szkoła twardej rzeczywistości, pod której ciężkim brzemieniem społeczeństwo obecnie się ugina, okaże się zbawienną mistrzynią, źródłem uzupełnienia niedoborów intelektualnych i moralnych, przeszkadzających nam obecnie w pełnym wyzyskaniu owoców zwycięstwa” [Krzyżanowski 1925, s. 254]. Rzeczywistość gospodarcza miała jednak pełnić w tym procesie edukacyjnym rolę uzupełniającą. Aby zrozumieć lekcję jaką dawała, potrzebna była umiejętność interpretacji zjawisk ekonomicznych co najmniej na podstawowym poziomie, którą dawała znajomość ekonomii i polityki gospodarczej. Zweig [1930, s. 29] ujął to w słowach: „o tem, kiedy dana doktryna staje się doktryną żywą, którą społeczeństwo sobie przyswaja, decydują przede wszystkim właściwości reaktywne społeczeństwa”.

Podsumowując można stwierdzić, że działające w okresie międzywojennym Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie jest jednym z najciekawszych zjawisk w historii polskiej myśli ekonomicznej i zarazem przykładem prężnie działającego ruchu społecznego, podporządkowanego idei krzewienia wiedzy ekonomicznej w społeczeństwie; Było formą organizacyjną szkoły krakowskiej, która dawała możliwość podejmowania wspólnych działań na rzecz wprowadzenia zasad liberalizmu do życia gospodarczego. Krakowscy ekonomiści okresu międzywojennego nie starali się stworzyć hermetycznego środowiska naukowego, ale brali aktywny udział w publicznej wymianie poglądów dotyczących bieżących problemów gospodarki. Swoje publikacje adresowali zarówno do teoretyków ekonomii, jak i do szerszego

grona odbiorców, dzięki czemu przyczyniali się do podniesienia poziomu wiedzy ekonomicznej.

Bibliografia

Colander David [2002], *The Death of Neoclassical Economics*, [Middlebury College Working Paper Series](http://www.middlebury.edu/services/econ/repec/mdl/ancoec/0237.pdf) no. 0237, Middlebury College, Department of Economics, [<http://www.middlebury.edu/services/econ/repec/mdl/ancoec/0237.pdf>]

Dziesięciolecie Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie [1931], TE, Kraków

Grzybek Dariusz [2005], *Nauka czy ideologia. Biografia intelektualna Adama Krzyżanowskiego*, Księgarnia Akademicka sp. z o.o., Kraków

Heydel Adam [1926], *Filozofia Forda*, Przegląd Współczesny nr 54-55, t. 19

Heydel Adam [1929], *Teoria koniunktury, Skróty referatu na I Zjazd Ekonomistów Polskich w Poznaniu*, Drukarnia Uniwersytecka, Poznań

Heydel Adam [1932], *Czy i jak wprowadzać liberalizm ekonomiczny? w: Etatyzm w Polsce*, TE, Kraków

Heydel Adam [1932], *Stosunek państwa do przedsiębiorstwa prywatnego w: Wskazania dotyczące poprawy współczesnej sytuacji gospodarczej*, Wyższe Studium Handlowe w Krakowie, Kraków

Krzyżanowski Adam [1920], *Założenia ekonomiki*, Księgarnia S.A. Krzyżanowskiego, Kraków

Krzyżanowski Adam [1923], *Przyrost ludności*, Przegląd Współczesny nr 20, t. 7

Krzyżanowski Adam [1924], *Czy sprawdziły się przewidywania Malthusa*, Przegląd Współczesny nr 31, t. 11

Krzyżanowski Adam [1925], *Pauperyzacja Polski Współczesnej*, Przegląd Współczesny 38-40/ t. 13-14

Krzyżanowski Adam [1931], *Powojenne czasy w: Polityka i gospodarstwo. Pisma pomniejsze i przemówienia 1920-1931*, PAU, Kraków

Krzyżanowski Adam [1938], *Źródła i symptomy wzbogacenia się nowoczesnych społeczeństw*, Przegląd Współczesny nr 194, t. 65

Kwaśnicki Witold [2000], *Historia myśli liberalnej*, PWE, Warszawa

Lityńska Aleksandra [1993], *Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie (1921-1939) w: Zarys historii zorganizowanego ruchu ekonomistów w Krakowie*, PTE Oddział w Krakowie, Kraków

Lityńska Aleksandra [1996], *Ekonomiści Szkoły Krakowskiej o gospodarczej roli państwa w okresie międzywojennym*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie nr 465

Stankiewicz Waław [2007], *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa

Zbyszewski Waław [1973], *100-lecie urodzin Adama Krzyżanowskiego*, Kultura nr 3 (306), Paryż

Zweig Ferdynand [1930], *Cztery systemy ekonomii*, cz. 1, Ekonomista nr 4

Zweig Ferdynand [1938], *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*, Książnica Atlas, Lwów-Warszawa